

Миливоје Р. Јовановић¹

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Департаман за српску и компаративну књижевност

ИСТОРИЈСКИ И ЛЕГЕНДАРНИ ЛИК БОЛАНОГ ДОЈЧИНА

САЖЕТАК: Значај епске песме је у њеној етичкој страни. Иако није стихована историја свога народа, она је најдужа и најснажнија његова духовна вертикала. Тако је и епска песма о Боланом Дојчину палимпсест у коме ће свако ново време тражити своје одговоре за актуелне историјске садржаје.

Мотив о болесном јунаку у епској песми, који у одсудном тренутку по судбину своје земље и своје породице устаје из болесничке постеље, креће на непријатеља и погуби га, у ствари је трајна историјска метафора, грађена као синтеза митолошког наслеђа и критичко-реалистичке опсервације свога времена и простора.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: епска песма, легенда, историја, свети Димитрије, Солун, косовски завет, епско памћење

Још од времена Вука Караџића, када су његове збирке епских песама постале култна лектира међу писменим српским светом, свест о вредности наше епике виђена је у њеној етичкој равни, а из тог доба је и данас важећа мисао да народ живи превасходно у својој етичкој сфери односно, да он нема праву домовину ако нема духовну. Стога је епска народна песма својеврстан документ о вредности и величини народне душе и доказ до којих је најузвишенијих сфера могла да се вине мисао и емоција нашега човека загледи у будућност и када се обриси те будућности објективно нису видели у магли историјског невремена.

Борећи се против заборава, поготову оног коме су узрок биле народне несреће које су уносиле неред у историјско памћење, епски певач се, у ствари, борио за очување самосвести свога народа. Његова песма је чувала националну духовну вертикалу, сачињену од историјских, моралних и песничких примеса, услед које ће се српски род држати усправно. У том циљу је и поредак чињеница био мање значајан од поруке коју је његов десетерац доносио.

Усмена српска епика није стихована историја свога народа, она је више подстицај том народу да преживи и да се стално усправља ка слободној будућности. Епска песма је, према томе, била најдужа и најмоћнија духовна српска вертикала.

¹ milrj@filfak.ni.ac.rs

Српска епска песма развијала се у непосредном додиру са епиком суседних народа, имајући с њима често исте теме, мотиве и јунаке. Та блискост је, по мишљењу Томе Маретића, нарочито видљива између српске и бугарске епике, што се види и по присуству мотива црног Арапина². Живећи у непосредном додиру, ти су народи имали прожимања културног наслеђа, показујући на тај начин један облик заједништва, као што је простирање истог мотива, чиме се одређују извесни епски басени, који се никако не морају поклапати са државним, али ни са етничким ни са конфесионалним границама.

Песму *Болани Дојчин* записао је Вук Стефановић Карацић у Карловцима 1815. године, од неког трговца који је из Босне пребегао у Срем. Песма се заснива на победи јунака Дојчина над Арапином, и то није ништа ни посебно, ни изузетно, када се погледа индекс мотива не само српске већ и епике других балканских народа.

Сукоб Дојчина са Арапином изазван његовим насртајем на незаштићени солунски живаљ, у опсервацији народног певача надилази релацију личног у свом основном значењу, па као и код већине других наших песма, лично постаје оличење општег, односно националног. Стога овај сукоб има два плана: физички и морални, који су овде у власништву истог човека, што није типично за епику у којој је морална победа често на страни физички пораженог. То најбоље потврђује пример кнеза Лазара, који је у Косовском боју 28. јуна 1389. године изгубио битку са Муратовом војском, али је тог дана задобио царство небеско и кроз све минуле векове био изнад свог непријатеља.

У Дојчиновом јунаштву нема антиподних позиција; он је био двоструки победник, уосталом, у његовом случају, то је била каузалност првога реда. Он је морао да „васкрсне” из своје болесничке постеле и да убије Арапина који је насрнуо на српску част и домовину.

О овом мотиву у српским епским песмама написане су бројне расправе, тумачења, реплике, али је до данашњег дана песма остала пример за увек актуелно сагледавање и доживљавање које се може представити тезом Дојчин – метафора Србије, што ће у овом раду бити понуђено као њено ново читање и савремено разумевање.

Позната опаска да је свака епска песма палимпсест над којим ће се свако ново време наднети са својим питањима и тражити своје одговоре – има у овом поступку своју савремену потврду.

Дојчинов лик је пројекција моралне свести народног певача, а такође и облик моралне парадигме која је васпитно утицала на вредносне идеале генерација које су примале поруке народне поезије без икакве резерве или сумњичавости. Тек са појавом критичке историо-

² Историјска је чињеница да су Бугари ратовали са Арапима у осмом веку, али и у првој половини деветог века (823. године), када бугарска војска помаже Михајла Другог у угушивању устанка Томе Славена, чији су савезници били Арапи.

графије почео је да се разоткрива јаз између историје и народне поезије. Са малим изузецима наша историја и наша епика су у погледу моралног осветљивања личности два раздвојена и различита света.

Управо се у усменој култури догодило да су неисторијске личности биле подстицајни узораци генерацијама у будућем обликовању историје, све до најновијих времена. Међу таквим ликовима је и солунски војвода Дојчин.

Историја нема никакве податке о јунаку Боланом Дојчину.

Оно што је записивано, углавном припада царству легенди, као што је скоро пре једног века писао Драгутин Костић, аутор једне од првих студија о мотиву Боланог Дојчина: „Када сам године 1912. шетао Солуном, показали су ми једну старинску, мало мању, солидније зидану зграду, близу камене тријумфалне капије. За њу ми рекоше „поузвано” обавештени, да су то били двори војводе Дојчина. Веровао сам им колико се уопште сме веровати усменој народној хроници. Главна је што сам дознао да је традиција о војводи Дојчину, бар још године 1912, живела у Солуну, и доживела и његово дефинитивно ослобођење од Турака.”³

Аутор износи да у историјским изворима о Дојчину „нема трага међу војводама, како народна упесмљена хроника уопште зове средњовековну властелу, велмуже царства, нарочито за време Душана и Уроша, када је царство заиста допирало до пред саме зидине древнога Солуна”⁴.

Ако се пажљиво погледа средњовековна историја Солуна из времена првих турских напада, а Турци су први пут Солун отели од Грка 1391. године, онда се међу браниоцима овог града, који је с променљивом срећом одолевао турској опсади неколико деценија, могу наћи јунаци који су остварили Дојчинов подвиг, али се нису тако звали. Уосталом, у епској песми је познат случај да се име конкретне историјске личности временом трансформише у неко друго, па је могуће да се том трансмисијом историјски лик неког од бранилаца Солуна претворио у усамљеног војводу Дојчина.

Први историјски лик из кога се могао родити епски Дојчин био је командант одбране Солуна деспот Јован, који је владао од 1402. до 1409. године, и други, деспот Андроник, владао од 1409. до 1423, а умро 1426. године. Познато је и историјски потврђено да је деспот Јован пред смрт дуго боловао, а деспот Андроник боловао је за све време одбране Солуна.

³ Драгутин Костић, *Народна епика о Боланом Дојчину*, XX век, св. 4, Београд, април 1938, стр. 104.

⁴ Исто.

У историјском караказану тога доба лако је могло да се догоди да народни певач, због своје припадности одређеном етносу, замени историјско име епским, чиме се епска песма удаљила од историјске хронике и отворила пут будућем метафоричном доживљавању и значењу. Није случајно што овај мотив о болесном и заборављеном јунаку припада митском корпусу Тесалије, која је најближа област Солуну, и из које је такође поникао познати мит о Филоктету, тесалијском ненадмашном стрелцу, наследнику Хераклијевог лука.

Како је у средњем веку било писаних прерада о Троји, извесно је да се пагански Филоктет, преко наших писаних предања, преселио у историјско време и наше историјске сукобе, а затим и у нашу епску песму.

Наша историја не познаје јунака Боланог Дојчина; то, међутим, не значи да мотиви песме о Боланом Дојчину немају историјску подлогу, која се читава другачије од историје у неким другим епским песмама.

Много боље од историје, Боланог Дојчина је запамтило народно предање. Једно од тих предања потиче с краја деветнаестог века, у време великих археолошких ископавања у Солуну, када је у граду још увек постојала Болен Дојчин капија.

У народном предању живи прича да су Дојчинов и Арапинов гроб били један до другог на Вардар-капији. Из нашег времена је предање да је Дојчинов гроб великих размера и да се налази у Мисирској чаршији у Солуну.

Једно од тих предања потиче и са српске стране. Међу хиландарским калуђерима живела је легенда да је хиландарски метох у Солуну са српском црквом посвећеном Светом Сави, у ствари, давнашња задужбина Боланог Дојчина.

Драгоцен нанос легендарном слоју Дојчиновог лика открила је Татјана Сич, пишући о предању о једном изгубљеном хиландарском летопису у коме су били записани и неки догађаји из посмртног Дојчиновог живота: „Дојчинове мошти су пренесене у Хиландар, уз свесрдну помоћ патријарха Макарија (брата турског великог везира Мехмеда Соколовића), који је од султана Сулејмана I Величанственог извојевао дозволу за пренос моштију. То се десило између 1520. и 1566. године.”⁵

Дојчинове кости почивале су у Хиландару до доласка Абул-Убуд (Лабуд) паше, који је за време грчке борбе за слободу (1821–1830), као солунски паша, а по заповести из Цариграда, „запосео Свету гору да би спречио сваку помоћ и грчке добровољце. Калуђери су

⁵ Татјана Сич, *Митско, историјско и поетско у обликовању усмене епске песме Болани Дојчин*, Луча, бр. 1, година 16, Суботица 2007, стр. 87.

испред најезде посакривали благо, а са њим и мошти Дојчинове и од онда се не зна где су.”⁶

Мотив о болесном јунаку у епској песми, који у одсудном тренутку по сопствену част и националну слободу устаје из болесничке постеле и увијен у девојачко платно своје сестре креће на непријатеља и погуби га, датира из давних времена и део је фолклорних формула многих народа и изван балканског простора.

Нас, међутим, у овом случају, интересује епска прича и њен митолошки предложак само на територији Балкана. Занимљиво је да је у митску причу о Боланом Дојчину добрим делом уткана прича о светом Димитрију Солунском, о чијој одбрани Солуна Словени знају још од првих дана покрштавања и хришћанског живота.

И у усменом предању и у хагиографијама о овом свецу доминира слика браниоца Солуна у униформи римског официра IV века, што је свети Димитрије уистину и био пре него што је као хришћанин погубљен у Солуну. На једној древној икони свети Димитрије је представљен као ратник са копљем у руци којим пробада једног од нападача на његов град Солун.

И код српских средњовековних писаца срећемо помињање заштитника Солуна. Они наводе да је Свети Сава по доласку у Солун са Свете горе најпре одао пошту моштима заштитника тог града, а тек онда отишао у свој манастир. Том приликом се Свети Сава помазао светим миром⁷ заштитника Солуна.

За легенду о Димитрију Солунском, карактеристично је да он херојске подвиге чини и после физичке смрти. Увек на сузе и молбу својих суграђана, који су немоћни пред освајачима, он устаје и брани свој град. У српској десетерачкој причи овако устаје Болани Дојчин покренут сузама своје сестре Јелице.

Идентичност је и у равни одбране града од неверника. Димитрије Солунски је бранио град од пагана Словена, Болани Дојчин од неверника Арапина.

Није мање важно ни оружје којим је свети Димитрије бранио свој град. На фрескама и иконама он је представљен како у руци држи копље, а Болани Дојчин је такође копљем приковао Арапина за солунска врата:

„Таман Арап на врата Солунска,
а стиже га болани Дојчине,
па потеже копље убојито,
прикова га Солуну за врата.”

(Вук,
II, 77)

⁶ Исто.

⁷ Овај детаљ из Теодосијевог *Житија светог Саве*, може се прихватити као веродостојно сведочанство с обзиром на то су у 11. и 12. веку прављене, и до данас сачуване, ампуле за миро са ликом светог Димитрија.

Постоји више момената у песми о Боланом Дојчину који указују да је један део легенди о светом Димитрију ушао у десетерачки стих, односно у српску епску песму.

Свети Димитрије био је проповедник и заштитник нове моно-теистичке религије. Чуда која он чини разликују се од чуда која обично чине свети. Он штити град и његова чуда су условљена опсадама Солуна.

Када су Словени, дошавши са севера и 587. године први пут напали Солун, грађани Солуна су молбом оживели свог некадашњег бранитеља, да би им и у том тренутку изашао у помоћ.

Историографија располаже и непосредним сведочанством да се његов култ ширио и у великом таласу христијанизације у време мисије словенских првоучитеља, Тирила и Методија, који су, такође, били поштоваоци овога култа.

Поштовање култа светог Димитрија имало је дугу традицију и у средњовековној Србији, много пре устоличавања династије Немањића. У то време из суседне Бугарске су допирала учења која су светог Димитрија представљала као заштитника те државе. Али, у Србију су, углавном из Солуна, долазила слична веровања везана за тај град.

Све то показује да је свети Димитрије парадигматична фигура ратника-свеца који и после овоземаљског живота брани људе од зла. Уосталом, то показује и фрескосликарство, пре свега у Жичи, са ликовном представом овог свеца-заштитника. Сугестија наративног црквеног сликарства у овом манастиру разгоревала је епску машту не само народа већ и његовог певача и трасирала пут будућим свеколиким аналогијама.

Легенда о светом Димитрију пред новом опасношћу, какву су представљали Турци са својим походима на Балкан, лако је прешла у епски и јуначки лик Боланог Дојчина. Сви народи који су били изложени опасности од Турака транспоновили су хагиографску причу на свој начин и са својим захтевима за заштиту. Природно је да је у том кретању кроз векове војвода Дојчин стицао своју епску биографију и своју животну филозофију.

Дојчинов епски портрет са двоструком, личном и националном победом на крају, створило је историјско време у коме је Турска освојила Балкан и покорила читаву, некада силну, византијску империју, као и некада велику Душанову царевину.

Епску дуговечност Болани Дојчин дугује историјским околностима, које су код хришћана, а под налетом Турака, будиле веру у оздрављење и долазак таквог јунака који ће подвигом подићи своју земљу.

Удаљивши се од хипотетичког историјског извора, песма о Боланом Дојчину прешла је у мотивску песму која се не ослања на

конкретан историјски догађај и истините историјске учеснике. Временом, у интерпретацијама кроз векове, песма је постала велика и вишезначна метафора.

После Косовског боја 1389. године, Србија је у војничком погледу пала у болесничку постељу. Тако је неочекивано пао у постељу и Болани Дојчин. После војничког пораза на Косову, почиње и унутрашње урушавање земље. То је урушавање дато сликом издајства побратима, како стоји у Вуковој варијанти⁸. Разграђујући побратимство као моћну националну етичку институцију – народни певач је поставио каузалност између војничке и духовне пропасти српског народа.

Народни певач, и поред тог сазнања које је било и колективно прихваћено, не пада у дефетизам. Он мора после низа трагичних догађаја да доведе до кључног тренутка какав је усправљање Дојчина, односно усправљање Србије до њене коначне победе, односно – ослобођења.

Снага косовског завета потврдила се више пута у историјском искуству српског народа. После косовског пораза, у народу је опстала и трајно се одржала свест о томе да се изгубљено у судару са надмоћном силом једном мора повратити. Српско историјско искуство потврђује да је то могуће и после много година и после најтежих страдања.

ЛИТЕРАТУРА:

Драгутин Костић, *Народна епика о Боланом Дојчину*, XX век, св. 4, Београд, април 1938.

Татјана Сич, *Митско, историјско и поетско у обликовању усмене епске песме Болани Дојчин*, Луча, бр. 1, година 16, Суботица 2007.

⁸ Вук је песму *Болани Дојчин* објавио у својој другој књизи *Пјесме јуначке најстарије*, под бројем 77, штампаној у Бечу у штампарији Јерменског манастира 1845. године.

Milivoje R. Jovanovic

**THE HISTORICAL AND LEGENDARY CHARACTER OF SICK
DOJCIN**

Summary

The importance of an epic song lies in its ethical dimension. Although it is not a history of its own people turned into verses, it still represents the people's longest and strongest spiritual plane. Likewise, the epic poem of the Sick Dojcin is a palimpsest in which every new era will seek its own answers to contemporary historical issues.

This poem's motive of the sick hero, who rises up from his sickbed in the decisive moment for the fate of his country and his family, strikes against the enemy and vanquishes him, is actually a lasting historical metaphor, constructed as a synthesis of the mythological legacy and the critical-realistic observation of its own time and space.